

Spira Veronika: Miniesszék I.

Látogatás a zengővárkonyi tiszteletes úrnál

Fülep Lajosra először Tihanyi portréját nézegetve figyeltem fel tizenévesen a Nemzeti Galériában. Nemcsak a magánhangzók nem illeszkedtek a nevében, de a képen is minden disszonáns volt rajta, és ezt még a geometrikus formákban fogalmazó kubista stílus is kiemelte. Vállai hegyesek, szúr az egész ember, csak a göggel és öntudattal hátravetett magas, domború homloka nem érdes, csupán - így képzeltem - a mögötte születő gondolatok és a belőlük formált szavak, mondatok. Akkor még nem tudtam ki ő, mégis ismerni véltem. Imponált a képről sugárzó gögje, önmagába vetett hite, szellemének kérlelhetetlen keménysége, éle, fiatalságának kortalan, prófétai haragja.

Később, amikor a századelő szellemi életét alaposabban megismertem, találkoztam korai vitriolos írásaival, amelyekben néhány gyilkosan éles és ironikus mondattal intézte el a historizáló magyar festészetet, és emelte égbe a moderneket. Megismertem filozófiai, képzőművészet-elméleti írásait. Kétségkívül a századelő egyik legragyogóbb szelleme, legszuverénebb egyénisége volt, pedig ez a kor bővelkedett nagyformátumú tehetségekben. Sorsán jól le lehetett mérni, mivé is lett ez a térség, ez az ország a monarchia széthullása után. Akik akkor és a következő évtizedben rajzoltak ki az országból, a világ művészeti és szellemi életének csúcsaira jutottak. A Kordák Angliában filmművészetet csináltak, mások létrehozták azt, amit máig Hollywoodként ismerünk, megint mások az amerikai fizika, matematika nagyjai lettek vagy az egyetemes fotóművészet legkiemelkedőbb alakjai, és akkor még nem említettük Kerényi Károlyt, vagy a Vasárnapi Kör külföldön híressé vált tudósait, Tolnayt, Hausert, Mannheimet, a Polányiakat. Ő pedig, aki korábban Itáliában és Párizsban az esztétika, a képzőművészet-kritika, a művészetelmélet ígéretes alakja volt vagy lehetett volna, 1919 után eltűnt a szemünk elől, mintha a föld nyelte volna el. El is nyelte a föld, a szülőföld. Ő lett a zengővárkonyi tiszteletes a Mecsek aljában.

A hetvenes években aztán Vekerdí Lászlóhoz fel-feljárva sok anekdotát hallottunk róla, az Eötvös kollégiumi tanári éveiből. Ezek többségét később Fodor András *Ezer este Fülep Lajossal* című könyvében is megtaláltam. Vekerdí többször felidézte, hogy az öreg számos alkalommal nem csillapodó haraggal szólt Illyésről, aki a neve megemlézése nélkül publikálta kutatási eredményeit, és e cikkét követően vált társadalmi, politikai, irodalmi tényezővé. Az ő gondolatai nyomán indította el a népi mozgalmat, a valóság feltárásának programját, az irodalmi szociográfiák sorát, de később sem hivatkozott rá soha, a nevét sem írta le sehhol. Még az események után tizenöt-húsz évvel is felháborította ez az erkölcsi, emberi vétség, méltánytalanság.

Mi is történt pontosan? Fülep zengővárkonyi lelkész korszakában a személyes tapasztalatai, az egyházi anyakönyvek és más források áttanulmányozása nyomán huszonkilencben megjelentetett egy cikksorozatot a *Pesti Napló*ban a dél-dunántúli falvakban elterjedt egykézésről. A parasztok, hogy ne aprózódjon el a kis földjük, csak egy gyereket nemzettek. A számok tükrében bemutatta, miként tűnik el a magyar

lakosság, mert az egyke gyakran „egy se” lesz, főleg a barbár, egészséget károsító vetélési módszerek miatt. Az üressé váló portákba a Délvidékről szegény sváb családok húzódnak fel, és szorgalmukkal, sok gyermekükkel betelepítik az elhagyott falvakat. Fülep cikke azonban több volt a magyarság számszerű fogyásának bemutatásánál. A parasztság horizonttalanságáról, erkölcsi romlásáról, az emberi minőség hanyatlásáról és a középosztály felelősségéről értekezett.

A kérdés azonban csak akkor kapott nagyobb visszhangot, amikor négy évvel később, harminchárom őszén Illyés megjelentette a *Nyugatban Pusztulás* című úti jegyzeteit, amelyben Fülep adatait és megállapításait átvéve megkongatta a vészharangot. Nyáron leutazott Zengővárkonyba, és a cikk nagy részét Fülep kertjének szelídgesztenyefái alatt írta, de nem nevezte meg a forrását, nem említette Fülep nevét, csak utalt a személyére némi tiszteletet imitáló iróniával (*nagytiszteletű úr, aki az egyetemi katedráról jött a kis mecseki faluba, Párizs és Róma fényét hagyva maga mögött*), és a Pesti Napló-beli cikkekre sem hivatkozott. Ez tény, és meglehetősen visszatetsző. Hol vagyunk már attól a szakmai, emberi minőségétől, amely a századelőn még természetes volt a magát valamire tartó értelmiség számára.

Megjegyzem, hogy újraolvasva Illyés cikkét, nagyon elkedvetlenített. Emlékszem, hogy egyetemista koromban becsültem őt, szerettem a *Hunok Párizsban*-t, a *Puszták népét*, a *Bartókot*, dühös voltam, hogy ötvenhat után szilenciumot kapott, majd örültem, hogy a hatvanas évek két új kötetében, a *Dőlt vitorlában* és a *Fekete fehérben* itt-ott visszatért ifjúkora avantgárd formáihoz. Igaz, hogy a *Nem menekülhetsz* nép iránti lelki-furdalásos (én már úr vagyok, de szégyellem) elkötelezettsége sosem tűnt igazán őszintének. Azt sem hittem el, hogy az *Egy mondatot* nem datálta egy kicsit vissza. Amit pedig Flóra és ő József Attilával műveltek, az valóságos lélektani horror volt a szememben. Másrészt azokkal szemben, akik sima modorú, őszintétlen ügyeskedőnek, angolnának nevezték, aki kicsúszik a kezedből, nem egyenes, lavírozó, megvédtem, mondván, hogy a baloldaliság, a legnyomorultabb sorban élő parasztok és a magyarság iránti elkötelezettsége őszinte. Bár az is igaz, hogy hosszú élete során túl sok kétes eszmevilágú és emberi minőségű politikussal tudott szót érteni, bennük bizalmat kelteni.

Ez a cikk azonban egyértelmű ellenszenvet keltett bennem, sőt forgott tőle a gyomrom. Kisszerű számításból, helyezkedésből, gyávaságból nem vállalja annak az ódiúmat, hogy a cikkét bárki is kapcsolatba hozhassa a századelő egy radikálisan progresszív szereplőjével, Füleppel. Az utódállam-Magyarország a liberalizmus, a progresszió nyakába igyekezett varrni az ország szétdarabolását, és antiliberalizmusával, sovinizmusával, antiszemitizmusával mérgezte a lelkeket. Illyés távol akarja tartani cikkét a századelő eszmevilágától, a forradalmiság minden látszatától (Fülepet a Károlyi kormány nevezi ki kormánybiztosnak), ő, aki negyvenöt után szeretne a plebejus forradalmár szerepében tündökölni. De nem csak ezért forgott a cikktől a gyomrom, hanem azért is, mert a szellemi horizontja, nyelve, fogalomrendszere a harmincas évek romlott levegőjét árasztja. A fajelmélet, a sovinizmus, az antiszemitizmus eszméi között lavíroz. A szavak szintjén ő maga ezekkel nem azonosul, de nem is áll kívül rajtuk, hiszen ebben a diskurzusban fogalmazza meg cikkét. Sőt némelyeket fenntartással ugyan, de el is fogadja, így a Budapest-ellenességet, amikor kijelenti, hogy Budapest soha nem volt a nép, csak az ország fővárosa. Vagy amikor felidézi a magyarság sorsáról folytatott beszélgetések országsszerte tapasztalt paradigmáját:

A hazafiság a mai magyarok közt, a legjobb értelmű is, enyhe zsidózással kezdődik; ez az előjáték; alapjában nem áll másból, mint csendes sóhajtozásból és mély légvételből, mintha csak a tüdő hangszerezése lenne. Az is. Folytatódik a kapitalizmus elleni sóhajtozással, ami még ugyanaz a terület, majd átcsap a kifakadásokra Pest ellen, aminek semmi köze az országhoz, tehát a magyarsághoz, ahová az adó ömlik s ahonnan bűdösödik a hal. Így érkezik végre a vidékre, a magyarság sorsához, ahol aztán a töprengés, azaz búslakodás nagy fekete semmibe fordul, a beszélgetésnek szomorú legyintések vetnek véget, jelezve, hogy jobb nem is beszélni.

Négy nap alatt három megyében játszottam el ezt a némajátékot vacsora után rokoni körben, ijesztő pontossággal. Minél műveltebb lelkű társaságban ültem, annál gyorsabban érkeztünk odáig, hogy jobb arról nem is beszélni, igyál, öcsém. (Nyugat, 1933. szeptember)

Ez csak tényközlés, meg egy kis irónia, mondhatnánk, és egy kis csöndes nemzetostorozás. Persze. Meg egy kis csöndes kútmérgezés.

Egészében van Illyés írásában valami a nála nagyobbat vállon veregető szemtelenségéből, amit a jól helyezkedő érez a csapdába került nagyvaddal szemben („*A paplak, mely vendégül lát, üres. A szolgától megtudom, hogy a nagytiszteletű úr épp temet.*” ”*Házigazdám azzal szórakozik, hogy rajtakapjon, nem tudok magyarul.*”)- Így Fülepről, aki a professzora, az apja lehetne, aki morális etalon, feddhetetlen ember egy jelentős életművel a háta mögött). De nem idegen tőle a helyezkedő lavírozás sem („*Közben védekezni is kellene, hogy nem vagyok sovíniszta, nem vagyok fajvédő, ahogy a politika értelmezi ezt a szót. Ha a magyarság pártján beszélek, azt szinte kozmopolitizmusból teszem.*”). Eközben árad a cikkből a korszak reménytelenül elmocsarasodó közszelleme, az ordas eszmék térhódítása (A sváb parasztság dunántúli térnyeréséről így nyilatkozik: „*A hasító ék nagyszerűen működik. Talpát a Drávanak vetve nyomul Pest felé, már feleútján van, Fejér megye határán. Útjában kemény, életerős német szigetecskék várják, puhítják előtte a talajt, Pesttől nem kell tartania: az országnak tán fővárosa volt, a népnek soha.*”)

Persze Illyés azért tekintettel van Babitsra és a Nyugatra, és nem mulaszt el egy-két, a szélsőségektől elhatárolódó mondatot is beleszőni a cikkébe (ld. fönt: *nem vagyok sovíniszta... kozmopolitizmusból teszem* stb.)

Persze tudjuk, hogy Illyésnek is volt mit kompenzálnia baloldali emigráns múltja miatt. Ugyanakkor, ha nem lenne a Nyugat munkatársa, Babits kedvence némi, az övéhez hasonló baloldali pöttyökkel, Fülep szóba sem állt volna vele, nem hogy elérakja minden kutatási eredményét, gondolatát. És Illyés éppen egy ilyen bizalmi helyzettel állt vissza, sértette meg vendéglátóját.

Fülep nem szokott kitérni arra, hogy a történetnek nincs vége Illyésnek ezzel a méltatlan magatartásával. Babits mint a Nyugat szerkesztője hozzászólt az Illyés cikke nyomán kiobbant vitához, és ő nevezi meg Fülep Lajost mint Illyés cikkének és adatainak forrását. Nagy megbecsüléssel szól róla, a pécsi egyetem magántanárának és a

barátjának nevezi. Azok számára pedig, akik Illyés ideológiai maszatolásán felháborodtak, világossá teszi, hogy a Nyugat egy tapodtat sem hátrál század eleji eszmevilágától. Egyúttal felkéri Fülepet, fejtse ki gondolatait, mutassa be kutatásai eredményét a lap következő számában, és ő eleget is tett ennek a kérésnek. Ellenérzéseit Illyés iránt azonban változatlanok maradtak. Úgy vélte, méltán, hogy Illyés az ő hátán próbált felkapaszkodni, országos hírnevet és befolyást szerezni, és később sem utalt az ő inspiráló szerepére.

Vajon mi motiválhatta Illyést, hogy új témaként vezesse elő a Fülepet, sőt a táj szülőtte, Kodolányi János által is már korábban feltárt jelenséget, az egykezést és a következményét, a magyar parasztság tévesztését a Dunántúlon? Miért nem említi, még csak nem is érinti Fülepet szempontjait, a parasztság kulturális és morális hanyatlását, amely itt nem a szegénység, hanem a viszonylagos jólét következménye, és a középosztály felelősségét? Bármilyen furcsa, azért, mert az új idők új eszméire figyel. Félreteszi a szociológia és etnográfiai szempontokat, és előtérbe helyezi az etnikai, faji megközelítést. Ez valóban idegen Füleptől, a Nyugattól és Babitstól is. Miért engedett mégis teret Babitsnak ennek a nézőpontnak? Felteszem, hogy félreértelmezett jó szándékból. Hitler hatalomra jutásának évében vagyunk, és ha hinni lehet Illyés híradásának az ország tudatállapotáról, azt kell konstatálnunk, hogy a fajgyűlölet, amely akkor már másfél évtizede, talán legkorábban Európában, tért nyert, sőt politikai fegyver lett Magyarországon, most újabb lökést kapott és tovább erősödött, sőt úgy tűnik, megállíthatatlan a térhódítása. Minden bajra könnyű választ kínál, jól emészthető, tömegeknek szánt, a felsőbb rétegektől lefelé csorgó magyarázattá válik, megmérgezve a közbeszédet, a közgondolkodást. A cikk ehhez a már megrontott, eltévelyedett közbeszédhez ad hozzá óvatosan, de nagyon tudatosan egy új szempontot. Azt sugallja, hogy miközben egyre több szó esik a zsidókérdésről, ideje felvetnünk a németkérdést is, amely legalább olyan súlyos a magyar etnikum jövője szempontjából, mint az előbbi. A cikk tulajdonképpen erről szól, de csupán a jelenség leírása, nem a programhirdetés szintjén. A Dunántúl nagy része már elveszett, és a folyamat megállíthatatlanul halad előre, mondja Illyés. Ebben a kontextusban már Budapestről sem csak a megszokott korabeli közhely, az antiszemitizmus szempontjából esik szó, hanem arra emlékezteti finom célzásokkal az olvasót, hogy Budapest idegensége mindenekelőtt abból fakad, hogy eredendően német város volt, és az agglomerációja ma is az.

Ez lenne hát a koreszmékkal való szembehelyezkedés Illyés cikkében. És ez már egy sokkal általánosabb problémát vet fel, mint Fülepet jogos haragja és erkölcsi felháborodása. A 20. század több változatban felvetette a kérdést, hogy miképpen viszonyuljunk a hatalmi és világpolitikai kényszerek létrehozta hamis diskurzusokhoz. Elfogadjuk-e a manipuláció nyelvét és fogalomrendszerét, hogy azon belül próbáljunk kis elmozdulásokat elérni, vagy tartunk távol magunkat az efféle diskurzusoktól, és őrizzük meg morális, szellemi és nyelvi különállásunkat. A tények azt bizonyítják, hogy a két háború között az utóbbira minden nyomás ellenére is volt lehetőség. A korabeli szellemi élet legjelentősebb alakjai sosem vettek részt a sovíniszta, náci nyelvhasználatban, őrizték a századelő humanista, európai szellemiségének gondolkodását, fogalomrendszerét. Illyést és a népi írókat sem kényszerítette senki, hogy az etnikai szempontok, faji eszmék és fogalmak jegyében gondolkodjanak az ország jelenéről és a jövőjéről. Kissé más volt a helyzet a kommunizmus idején,

különösen a sztálinizmus éveiben, de még a totális diktatúra sem tudta a nyelvet, a diskurzust maradéktalanul eluralni.

Azzal, hogy Illyés a Nyugatban önként, semmiféle hatalomtól nem kényszerítve arra vállalkozik, hogy „nemzetvédő” szándékkal elfogadja az etnocentrikus, faji alapú látásmódot, miközben azért a baloldali és urbánus arcát is szerette volna megőrizni, maga is a hazai közgondolkodást mérgező eszmék terjesztőinek sorába lépett. Mennyivel nagyobb formátumú, szélesebb horizontú József Attila világképe e korban. A Dunánál gondolkodásmódja emberről, hazáról, múlttól, jelenről és jövőről. Gyógyír lehetne ma is az elharapózó ordas eszmék ellen, csak emlékezni kellene rá.

Fülep a következő évben részt vett a Válasz alapításában, elindításában, az első számban megjelentette a *Nemzeti öncélúság* c. tanulmányát, de hamar kivált a lapból, és nem vált köztudottá szerepe a valóságfeltáró szociográfiák sorozatának elindulásában.

2009-2010.